

Наступний (підсумковий) контроль дозволяє сформувати чітке уявлення про стан законності у сфері земельних відносин. Адже при його проведенні контролюючий орган отримує та вивчає відомості щодо виконання управлінських рішень, про рівень злочинності та інших правопорушень у сфері земельних відносин, аналізує чинники негативних явищ та відхилень у даній сфері, виробляє шляхи та засоби їхнього подолання.

Тож, виходячи з вищевикладеного, можемо констатувати, що існує досить велика кількість критеріїв, за якими можна розподілити державний контроль на окремі види; наприклад, у юридичній літературі наводяться ще й такі види державного контролю як: фінансовий, банківський, статистичний, валютний та ін. [2, с. 296-297; 7]. Зауважимо, що запропонована у даній статті класифікація не претендує на виключний перелік підстав її здійснення. Однак, на думку автора, вона має найбільше практичне значення у розрізі здійснення адміністративно-правового регулювання земельних відносин.

Список використаної літератури:

1. Адиханов Ф.Х. Теоретические проблемы правовой охраны земель сельскохозяйственного назначения. – Томск, 1989.
2. Административное право Украины: Учеб. / Под общ. ред. С.В. Кивалова. – Х., 2004.
3. Административне право України. Академічний курс: Підруч.: у 2-х т. / Ред. кол. В.Б. Авер'янов (голова). – К., 2004. – Т. 1: Загальна частина.
4. Андрійко О.Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади. – К., 2004.
5. Державне управління: Навч. посіб. / А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна, Л.Ю. Гордієнко; За ред. А.Ф. Мельник. – К., 2003.
6. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К., 2003.
7. Малиновський В.Я. Державне управління: Навч. посіб. – Луцьк, 2000.
8. Про Державний технологічний центр охорони родючості ґрунтів: Наказ Міністерства аграрної політики України // http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=183302.

Надійшла до редакції 08.08.2011

РОМАНЕНКО Л.М., здобувач
(Національний університет
державної податкової служби України)

УДК 342.9: 347.948

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ» ЯК НЕВІД'ЄМНОЇ ЧАСТИНИ ПОНЯТЬ «ЕКСПЕРТ» ТА «СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА» В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

На основі поглядів багатьох правників та аналізу основних законодавчих та процесуальних актів глибоко досліджено поняття «спеціальні знання». Особливу увагу приділено спеціальним знанням саме в адміністративному процесі. Наведено більш детальне та досконале визначення поняття «спеціальні знання».

Ключові слова: спеціальні знання, судова експертиза, експерт, адміністративний процес.

На основании взглядов большинства правоведов и анализа основных законодательных и процессуальных актов глубоко исследовано понятие «специальные знания». Особенное внимание уделяется специальным знаниям именно в административном процессе. Предлагается более детальное и совершенное определение понятия «специальные знания».

Ключевые слова: специальные знания, судебная экспертиза, эксперт, административный процесс.

The article is based on the views of many lawyers and the analysis of major legislative and procedural acts. The notion of particular knowledge is more deeply explored. Special attention is given to special knowledge in the administrative process. More detailed and thorough concept of particular knowledge is introduced in the research.

Keywords: particular knowledge, forensic examination, the expert, the administrative process.

Уже з давніх-давен на допомогу в розслідуванні злочинів та розшуку злочинця запрошували досвідчених осіб: мисливців, слідопитів, лікарів та інших "фахівців", які володіли на той час певними необхідними знаннями.

Але найпершими примітивними спеціальними знаннями, що почали використовуватись, бу-

ли здебільшого знання з медицини. Їх використовували для огляду потерпілих і трупів з метою встановлення причин смерті. Вже в ті часи папа Інокентій III (1200 р.) у разі заподіяння смерті наказував родичам загиблих звертатися для з'ясування причин смерті до лікарів, а кодекс Кароліни (1532 р.) встановлював у ході розслідування таких злочинів обов'язкову їх участь.

На Русі вперше спеціальні знання були застосовані за правління княгині Олени (1535 р.). Тоді удільний князь Андрій Старицький постійно не сплачував у скарбницю податки і не з'являвся на поклін до княгині Олени нібито через хворобу. В результаті княгиня послала до непослухакнязя лікарів, щоб ті провели так звану "експертизу": чи дійсно хворий князь? Виконавши завдання княгині, лікар Феofil дав письмову відповідь, що підтверджує застосування спеціальних знань в їх практичному розумінні, хоча це ще не була сучасна експертиза.

Сама експертиза на основі спеціальних знань почала зароджуватись ще у Давньому Римі в зв'язку з поширенням у ті часи підробки документів, відповідно, існували певні спеціалісти, що могли з'ясувати наявність такої підробки. Безпосередньо ж судова експертиза документів, особливо фальшивих грошей, стала розвиватись з 1818 р. Сутність такої експертизи полягала в тому, що будь-який папір оглядався каліграфом і гравером для з'ясування наявності елементів підробки. Отже, в ті часи каліграф і гравер для проведення даного дослідження, тобто експертизи, були саме тими людьми, які володіли спеціальними знаннями.

Звичайно, що за стільки століть застосування спеціальних знань у судовій практиці не зникло, а навпаки, набуло більш широкого використання не тільки в розслідуванні кримінальних справ, а поступово набрало неабиякої значущості в адміністративних справах, що дуже важливо в часи правової реформи України.

Як стверджує вчений Ю. Кузякін з цього приводу, в сучасних соціально-економічних умовах, коли успіх правової реформи нерозривно пов'язаний з об'єктивізацією судочинства, роль спеціальних знань суттєво підвищується, і не тільки при розкритті та попередженні злочинів у процесі доказування у кримінальних та цивільних справах, але і в провадженні у адміністративних справах. Крім того, до сфери судочинства інтегруються нові досягнення науки та техніки, нові галузі знань, нові технології. Ці обставини зумовлюють трансформацію уявлень про спеціальні знання [17, с. 11].

А в наш час прогресу, у ході впорядкування адміністративної законодавчої бази, модернізації адміністративно-процесуальної системи та реформування адміністративно-деліктних відносин в Україні авторитет наукового знання суттєво зростає, що впливає на збільшення ролі спеціальних знань – сучасних досягнень природничих, технічних, економічних та інших наук, що робить слухними слова Т. Авер'янової: «...на сучасному етапі науково-технічної революції одним із загальних законів розвитку науки, поряд із законами безперервності накопичення наукових знань, зв'язку та взаємовпливу науки та практики, прискореного розвитку науки, є закон інтеграції та диференціації наукових знань» [1].

Як і в інших процесах, однією з найважливіших форм застосування спеціальних знань у ході розгляду адміністративних справ є експертиза, в результаті проведення якої органи адміністративної юрисдикції отримують нову інформацію, що має доказове значення і не може бути отримана за допомогою інших процесуальних засобів.

Не буде зайвим дослідити значення терміна «експертиза» з етимологічної точки зору. Його запозичено з французької – «expertise», що походить від латинського «expertus» і означає «досвідчений (випробуваний)» [18, с. 257]. Словник іншомовних слів тлумачить поняття експертиза як «дослідження експертом якихось справ, питань, що потребують спеціальних знань» [16, с. 290].

Отже, цим «досвідченим» і «випробуваним» буде експерт, тобто особа, яка володіє спеціальними знаннями.

Виходячи з вищенаведеного, дослідження загальнотеоретичного питання «спеціальні знання» відіграє неабияку роль і в самому понятті експерта як учасника в адміністративних справах, а зовнішнім закріпленням використання експертом спеціальних знань, звичайно, є судова експертиза, яка також повністю залежить від поняття «спеціальні знання».

Слід також розглянути трактування цього поняття вченими, при цьому спостерігаємо таку закономірність: в опрацюванні поняття «судова експертиза» вчені не оминають поняття «спеціальні знання», а навпаки, відводять йому особливу, керівну роль, без якої не буде існувати сама експертиза. Так, Т. Волчецька зазначає, що у широкому розумінні експертиза – це дослідження, яке проводиться досвідченою особою для відповіді на питання, що вимагають спеці-

альних (наукових, професійних, дослідних) знань [3, с. 6].

А В. Образцов визначає експертизу як процесуальну дію, яка спрямована на встановлення обставин справи та здійснюється шляхом проведення дослідження на основі застосування спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла [10].

О. Клейнман у визначенні поняття «експертиза» також робить акцент на спеціальні знання: «експертиза – це процес, спосіб сприйняття, дослідження і перевірки доказів, необхідний суду в тих випадках, коли відсутні спеціальні знання, без яких конкретні факти і докази не можуть бути правильно досліджені, сприйняті, перевірені й оцінені судом» [5, с. 245].

Тобто саме неможливість вирішення певних питань, що виникають у процесі розгляду справи, без застосування спеціальних знань і є підставою проведення дослідження та тією основною причиною, яка зумовлює призначення експертизи певним уповноваженим органом, що розглядає справу.

Слід також наголосити на тому, що спеціальними знаннями експерта, як правило, не володіють слідчі та судді, органи адміністративної юрисдикції, які здійснюють провадження у адміністративній справі.

Тому постає необхідність у з'ясуванні значення терміна «спеціальні знання», без якого втрачають свій науковий зміст поняття «експерт» та «судова експертиза», що, звичайно, розуміють вчені-процесуалісти і тому приділяють неабияку увагу розкриттю його змісту. Так, російський правник Ю. Кузякін, досліджуючи спеціальні знання в провадженні у справах про адміністративні правопорушення, зазначає: «...У зв'язку із розвитком системи адміністративної юрисдикції у пострадянський період питання використання спеціальних знань є вельми актуальними та ще очікує свого розв'язання» [16].

Але деякі з юристів, як-от В. Юрчишин, вважають, що наукове поняття “спеціальні знання” вже було досить розроблене під час дискусій між науковцями В. Арсеньєвим, А. Вінбергом, В. Гончаренком, М. Костицьким, Г. Нагорним, Ю. Орловим, І. Петрухіним, А. Ейсманом та іншими [18, с. 40]. З чим доречно не погоджується вчений А. Шмонін, який критикує дану позицію і зазначає, що це поняття потребує доопрацювання, вказуючи, що особа, яка буде володіти будь-якими знаннями, завжди буде володіти спеціальними знаннями, але в загальному розумінні цього поняття [20, с. 11]. В. Махов вважає, що думка А. Ейсман є вірною, ґрунтовною і постійною, тому що істотною ознакою спеціальних знань є те, що вони не загальнодоступні і не загальновідомі [8, с. 55-56].

Отже, наразі вчені навіть не дійшли згоди стосовно того, чи потребує вдосконалення та доопрацювання поняття «спеціальні знання», не враховуючи дискусій навколо самого поняття. Але більшість юристів все-таки не оминають можливість більш досконало дослідити поняття “спеціальні знання”, і з їхніми твердженнями ми вважаємо доцільним ознайомитись.

Спеціальними знаннями, на думку Ю. Орлова, є ті знання, які виходять за рамки загальноосвітньої підготовки та життєвого досвіду. Ними володіє тільки певне вузьке коло осіб [11, с. 6-7].

Такі вчені, як А. Гриненко, Т. Каткова та Г. Кожєвников, під спеціальними знаннями розуміють знання, набуті в результаті одержання спеціальної освіти або в процесі практичної роботи по конкретній спеціальності [21, с. 41]. Б. Романюк вказує, що спеціальні знання – це сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють особи (спеціалісти) у межах будь-якої професії в різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла [14, с. 8].

В. Ревака в ході дослідження форм використання спеціальних знань у досудовому провадженні кримінального процесу дійшов висновку, що це система відомостей у галузі науки, техніки та інших сферах людської діяльності, а також система прийомів і навичок, набутих суб'єктом у результаті цілеспрямованої вольової діяльності зі значними витратами часу й інтелектуальних зусиль, здатних у встановленому законом порядку сприяти органам, що здійснюють кримінальне судочинство, в розкритті і розслідуванні злочинів і винесенні законного, обґрунтованого і справедливого рішення у кримінальній справі [13, с. 29].

А от В. Циркаль знаходить особливість спеціальних знань у використанні їх під час провадження у справі експертом або спеціалістом [19, с. 172].

А. Зінін, Г. Омелянюк та А. Пахомов вважають, що спеціальними є знання, які виходять за межі загальноосвітньої підготовки, набуваються в процесі професійної діяльності в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, побудовані на теоретичних базових положеннях відповідної галузі знань і підкріплені отриманими в процесі спеціального навчання навичками [4, с. 60].

Необхідно зазначити, що багато вчених звертають увагу на таку особливість, як професіоналізм, у понятті спеціальних знань. На їх думку, термін “спеціальні” зазвичай окреслює сфе-

ру професійних знань, якими оперують експерти і які не належать до загальновідомих, акумульованих у повсякденному, життєвому досвіді людини, а також не є правовими.

Головний акцент у визначенні ставиться на тому, що спеціальні знання – це ті, котрі здобути в результаті професійної підготовки та практичного досвіду в ході зайняття якою-небудь діяльністю [1, с. 110].

Водночас потрібно вказати, що часто для роз'яснення і встановлення деяких обставин справи потрібні не лише теоретичні засади, вироблені наукою, а й певні положення, вироблені в тій або іншій сфері практики. Але навіть у цьому випадку об'єктивність у проведенні експертизи і висновках експерта є характерним моментом, що відрізняє висновок експерта від інших засобів доказування. Експерт встановлює в процесі дослідження істотні для справи факти, виходячи з об'єктивно існуючих положень його спеціальності [2, с. 21-22].

Маємо також врахувати, що під спеціальними знаннями потрібно розуміти знання, які лежать в основі тих чи інших спеціальностей і спеціалізацій, оскільки основу цього поняття складає слово “спеціальний”, яке означає окремий вид діяльності в якійсь галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла, а поняття “спеціаліст” – вид заняття в межах однієї професії, як вважають Г. Нагорний, М. Сегай та Б. Ісакович [9, с. 53].

Отже, на сучасному етапі слід констатувати, що спеціальні знання включають в себе “власне знання” (структурну частину, яка відповідає теоретичному рівню знань, враховуючи при цьому наукові знання, які отримані в спеціальному навчальному закладі), вміння (знання в їх практичному застосуванні) та навички (автоматичні компоненти мислення, поведінки) [15, с. 45-46].

Розглянувши наукові досягнення вчених у сфері поняття “спеціальні знання”, слід звернутися до існуючого адміністративного законодавства стосовно досліджуваного питання.

Перш за все це прийнятий у липні 2005 р. Кодекс адміністративного судочинства України (КАСУ), який значно розширив правове регулювання спеціальних знань як основи судової експертизи, що є однією з основних процесуальних форм, котрі використовуються в адміністративному судочинстві [6].

Відповідно до даного Кодексу (ч. 1 ст. 81 КАСУ) основною причиною призначення експертизи в адміністративному судочинстві є необхідність у спеціальних знаннях експерта, його розуміння і якісна оцінка з урахуванням вимог законодавства обставин справи, що виходять за межі знань судді адміністративного суду, і такими знаннями є спеціальні знання в області науки, мистецтва, техніки, ремесла.

Відповідно до ст. 66 КАС, ст. 273 КпАП України, вітчизняного адміністративного процесуального законодавства термін «спеціальні знання» вживається для визначення особи експерта, що володіє необхідними спеціальними знаннями, в яких виникає потреба під час розгляду адміністративної справи [6, 7].

Не слід оминати і Закон України «Про судову експертизу», де спостерігається така дефініція: «судова експертиза» – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду [12, ст. 1].

Отже, можна з упевненістю сказати, що поняття «спеціальні знання» вживається у трактуванні поняття «судова експертиза», закріпленого в ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», та поняттях «експерт» і «судова експертиза» в ст. 66, 81 КАСУ і ст. 273 КУпАП, але потрібно звернути увагу на те, що саме визначення «спеціальні знання» в даному процесуальному законодавстві відсутнє, тобто не існує роз'яснень стосовно того, які знання є спеціальними.

Також слід зазначити, що поняття «судова експертиза» в Законі України «Про судову експертизу» є досить недосконалим, адже не відповідає в повному обсязі сутності судової експертизи як засобу доказування в будь-якому провадженні. Тому пропонується використовувати таке досить розгорнуте поняття судової експертизи:

Судова експертиза – це проведене дослідження за зібраними доказовими матеріалами, які потребують аналізу, оцінки, а можливо, і перевірки, на основі необхідних для конкретної експертизи спеціальних знань відповідним експертом чи групою експертів з подальшим процесуально оформленим висновком, який дає обґрунтовані та науково підтверджені відповіді на поставлені питання, що мають значення для правильного вирішення справи, яка перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства, і є невід'ємною доказовою базою у визначеному процесуальному порядку з

додержанням встановлених процесуальним законом правил.

Слід звернути увагу і на те, що існує необхідність розробити і закріпити в КАС України визначення «спеціальних знань в адміністративно-деліктному провадженні» як сукупності науково обґрунтованих знань у галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла, що притаманні певній особі, тобто експерту, в межах будь-якої необхідної в даному випадку професії, яка відповідно до норм адміністративно-деліктного законодавства є тим головним елементом для повного, всебічного, об'єктивного встановлення обставин, які входять в предмет доказування, тобто експертизу, та вирішення інших завдань провадження в адміністративних справах.

На основі проведених досліджень можна з впевненістю стверджувати, що для підвищення якості адміністративно-деліктного провадження необхідно вміло використовувати новітні науково-технічні засоби, інформаційні технології, сучасні прийоми, способи та методи.

Не менш важливою умовою ефективного розгляду адміністративних справ є застосування спеціальних знань у ході призначення і проведення різного роду сучасних судових експертиз. Не слід забувати, що саме експертиза є тим самим найбільш ефективним способом і методом впровадження передових новітніх технологій науки і техніки у боротьбі та профілактиці адміністративних правопорушень, що сприяє надійності системи доказування у справі.

Тому потрібно враховувати, що на сучасному етапі, в період інтенсивного наукового та технічного прогресу, відбувається постійна зміна, трансформація та розширення поняття «спеціальні знання». Можна з впевненістю стверджувати, що це поняття досить мінливе та нестабільне у зв'язку з необхідністю використання нових «спеціальних знань» та втратою необхідності в застосуванні інших.

Віднесення спеціальних знань до таких наук, як природничі, технічні та гуманітарні, в наш час також досить обмежене, адже в процесі виконання сучасних експертиз виникає глобальна необхідність у таких науках, як хімія, фізика, медицина, мистецтвознавство, мовознавство, стилістика, історія, комп'ютерні технології, інформатика, кібернетика та багатьох інших.

Звернемо увагу тільки на деякі загальновідомі і поширені експертизи. Наприклад, почеркознавча: з розвитком комп'ютерних технологій вона залишила за собою тільки такий елемент для дослідження, як підпис, адже використання письма рукою практично відмирає у дорослого покоління. Але на зміну почеркознавчій експертизі прийшли такі, як стилістична, що набирає неабияких темпів розвитку і до виконання якої залучають таких спеціалістів, як філологи і стилісти, та експертизи комп'ютерних технологій, де також популярними та затребуваними стають інформативні та комп'ютерні професіонали. Так, у свій час зникла потреба в експертизі друкарських машин, а їй на зміну прийшла експертиза принтерів.

Закономірно, що з розвитком прогресу не відстають від нього злочинці і правопорушники. Наприклад, чого тільки варта крадіжка автомобіля за допомогою перехвату хвилі електронного відкриття замків, з чим на сьогоднішній день ще не встановлено чітких методів боротьби та протидії, та підробка різного роду документів, перенесення підписів, фото-, відео- та навіть звукопідробки за допомогою різних комп'ютерних програм та принтерів, що не завжди можуть виявити навіть досвідчені програмісти.

Отже, визначення поняття «спеціальні знання» повинно нести в собі той необхідний багаж знань, який відповідає сучасним досягненням науки і техніки та відшарування застарілих методів дослідження під час проведення експертизи, адже ще декілька років тому в більшості експертно-криміналістичних центрів при виконанні експертизи використовували мокру фотографію, не виключено, що в деяких віддалених районних центрах цей метод ще існує, що не відповідає прогресуючому середовищу. Також потрібно звернути увагу на постійне збагачення та вдосконалення «спеціальних знань» експерта шляхом регулярного підвищення кваліфікації, забезпечення новітніми технологіями та запозичення досвіду закордонних спеціалістів.

На основі проведених досліджень досить доречним буде таке визначення поняття «спеціальні знання» в адміністративному процесі:

Спеціальними знаннями є будь-які наукові, технічні та природничі знання і уміння об'єктивного характеру, необхідні для проведення експертизи як доказового елемента під час слідства чи суду, отримані експертом внаслідок вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що потребують постійного збагачення та вдосконалення відповідно до сучасного науково-технологічного прогресу та практичного рівня.

Список використаної літератури:

1. Аверьянова Т.В. Интеграция и дифференциация научных знаний как источники и основы новых методов судебной экспертизы. – М., 1997.
2. Бичкова С.С. Экспертиза в гражданском процессе: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2003.
3. Волчецкая Т.С. Основы судебной экспертологии: Учеб. пособ. – Калининград, 2004.
4. Зинин А.М., Омелянюк Г.Г., Пахомов А.В. Введение в судебную экспертизу. – М.; Воронеж, 2002.
5. Клейнман А.Ф. Основные вопросы теории судебных доказательств в советском гражданском процессе. – М. – Л., 1955.
6. Кодекс адміністративного судочинства України: Науково-практичний коментар / Кивалов С.В., Харитонов О.І., Пасенюк О.М. та ін. – Х., 2005.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення // ВВР УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
8. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: Монография. – М., 2000.
9. Надгорний Г., Сегай М., Ісакович Б. Закон України “Про судову експертизу” // Право України. – 1999. – № 2. – С. 75-78.
10. Образцов В.А. Криминалистика: Курс лекций. – М., 1996.
11. Орлов Ю.К. Заключение эксперта как источник выводного знания в судебном доказывании: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1985.
12. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-ХІІ.
13. Ревака В.М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні: Дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2006.
14. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2002.
15. Селина Е.В. Специальные познания в уголовном процессе // Государство и право. – 2003. – № 7. – С. 45-50.
16. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – 2-е вид., випр. і доп. – К., 1985.
17. Кузякин Ю.П. Специальные знания в производстве по делам об административных правонарушениях: монография. – М., 2006.
18. Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова. – 4-е изд. – М., 1980.
19. Ціркаль В.В. Процесуальні підстави і криміналістичні умови участі спеціалістів у судових діях // Теорія та практика застосування чинного кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах: Наук.-практ. конф.: У 2-х ч. – Ч. I. – К., 2002.
20. Шмонин А.В. Понятие и содержание специальных познаний в уголовном процессе // Российский судья. – 2002. – № 11. – С. 11-13.
21. Юрчишин В.Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук. – Івано-Франківськ, 2007.

Надійшла до редакції 05.07.2011

